

Vilka var de?

”Fjäriln vingad syns på Haga, mellan dimmors frost och dun, sig sitt gröna skjul tillaga och i blomman sin paulun, minsta kräk i kärr och syra, nyss av solens värma väckt, till en ny högtidlig yra eldas vid sefirens fläkt...”

Carl Michael Bellmans visa är en romantisk hyllning till vårens ankomst till Hagaparken i Solna. Parken och trädgården skapades på initiativ av Gustav III i slutet av 1700-talet. Men Haga slottsträdgård gav också för många unga trädgårdsdrängar en viktig utbildning. Min farfars far Johan Erik Rundqvist och även en av hans bröder, var trädgårdselev där år 1872–73. Inte nog med det - en av Johan Eriks söner var elev där år 1900. Men de var knappast några romantiker! Det yrke de satte på, trädgårdsmästarens, innebar hårt arbete.

En romantisk bild av Hagaparken. Foto från en väggmålning av G Pauli 1901. Foto: Mattias Ek och något beskuret av mig. Hämtat från Stockholms stadsmuseum SSM_10029750S

Handelsträdgårdarna utvecklades av trädgårdsmästare som arbetat på herrgårdar och slott under

1800-talets slut. Det började med att de odlade inte bara för herrgårdens eget behov utan även för att sälja produkter på marknader i närliggande städer. Efter hand som städerna växte och allt fler människor lämnade bondelivet och landsbygden växte också stadsbefolkningens behov av att kunna köpa sin mat. Dessutom började konsumtionsmönstren ändras i takt med ökad levnadsstandard, det blev också mer modernt med grönsaker. Under början av 1900-talet gjordes mycket för att öka intresset för trädgård och för svenska trädgårdsprodukter. Grönsaker och frukt blev mer och mer betraktat som nyttiga födoämnen som borde ingå i alla människors kost och inte bara ses som lyxvaror för de rika.

Drängen Ericsson blev trädgårdsmästare Rundqvist

Mina förfäder är exempel på utvecklingen. Min farfars farfar, Erik Rundqvist (född 1819), var från 13 års ålder statdräng men blev i 20-årsåldern (runt 1840) först trädgårdsdräng och senare trädgårdsmästare på flera herrgårdar i Sörmland. Kanske tog Erik namnet Rundqvist när han blev trädgårdsmästare för att få ett ”finare” namn än Ericsson som han hette från början. Eller tog Erik namnet Rundqvist för att knyta an till orten han växt upp i, Runtuna. När han blev trädgårdsdräng hade han namnet Rundqvist vid Täckhammars gods i Sörmland och några år senare var han trädgårdsmästare vid Rockelstads gods. Båda dessa gods har anor sedan medeltid. Täckhammar hade kända trädgårdar under 1600-talet och de utvidgades i början av 1800-talet. Vid tiden då Erik Rundqvist arbetade där ägdes det av landshövdingefamiljen

Hamilton. Trädgården vid Täckhammar beskrivs på 1930-talet bland annat ha vinkast med två över 200 år gamla vinstockar, de största och äldsta i landet, så de fanns ju där kring 1840 när Erik Rundqvist var där som trädgårdsdräng. (Med kast menades en äldre form av mindre växthus, ofta med hög murad vägg mot norr). Drängen Eric Ericsson blev alltså trädgårdsmästare Erik Rundqvist - men stavningen av såväl Erik som Rundqvist varierar i kyrkoarkiven.

"Täckhammar på 1860-talet enligt Thersner" Foto Dan Samuelsson 1942. Från Sörmlands museum.

En viktig drivkraft för Eric Ericsson att bli trädgårdsmästare var säkerligen att det var ett sätt att skapa sig bättre förhållanden för både sig och sin kommande hustru och barn, ett bättre liv helt enkelt. Han var uppväxt i en familj där fadern var statdräng och torpare. Som det var på den tiden var det ett hårt och fattigt liv och man hade små förhoppningar om att få det så mycket bättre. Statare var ett system med arbetskraft vid större gårdar och gods. Stataren bodde i väldigt enkla bostäder vid godset och fick för arbetet betalt in natura i form av ved, mjöl, mjölk, potatis, fläsk och sill men ibland även en liten del som kontanter. Kvinnorna skulle mjölka vid behov och dessutom klara av allt arbete i hemmet som att bära vatten och ved, sköta barn, bak och mat, tvätta, hålla vägglössen borta... Staterna försökte ibland få ett bättre liv genom

att söka sig till en ny arbetsgivare, en ny gård att arbeta vid. Något som för det mesta var förgäves. Men Eric Ericsson fick på något sätt upp ögonen för möjligheten att arbeta sig upp från att vara en vanlig statdräng vid ett jordbruk till att arbeta i en större gårds trädgård och då till en början bli trädgårdsdräng. Om man var arbetsam och duktig på att ta till sig nya uppgifter och kunskaper fanns möjligheten att så småningom avancera till att bli trädgårdsmästare. En viktig del i att lyckas var i så fall också att söka sig till bra arbetsgivare. Det var på hösten, sista veckan i oktober, som statare kunde flytta till en ny gård. Systemet med statare upphörde först 1945.

"På herrgården fanns 12 statare, antingen kördrängar eller djurskötare och stalldrängar som ansågs något förmer än de andra. Ännu högre stod rättarn, trädgårdsmästarn, smeden och snickaren. Över alla stod inspektorn...Och över alla rådde godsägarn..."

(Från S Jernstedt På statarnas tid)

På gods och andra stora gårdar fanns ofta också torpare och dagsverkare. Torpare arrenderade ett litet jordbruk och betalade hyran till godsägaren genom att arbeta dagsverken i godsets jordbruk eller genom att vara körkarl eller att hustrun arbetade som mjölkerska. Torparen var mer självständig än statare och ansåg sig ha det bättre än stataren. Institutionen att betala med dagsverken förbjöds 1943 och därmed upphörde torparsystemet. Dagsverkare kunde alltså vara torpare, men även "backstugusittare" som liksom torpare hade ett litet hus på en stor gårds mark eller på en bys allmänning, men som inte hade någon jord att sköta eget jordbruk på. Backstugusittare var ofta väldigt fattiga människor och kan väl sägas ha varit på samhällets botten. En del var hantverkare men det fanns också kringvandrande hantverkare som gjorde dagsverken mot att få mat och husrum som betalning.

Rockelsta sedd från sjön Båven ca 1910. Foto SLM_ M008707 hämtat från Sörmlands museum.

Rockelsta har en lång och spännande historia men är kanske mest känt för att det i början av 1900-talet ägdes av Eric von Rosen som på flera sätt var en märklig man, storviltjägare, naturvårdare och fornnordisk romantiker. Men huvudbyggnaden som i slutet av 1800-talet var nedgången byggdes om av en hovintendent Sylwan innan von Rosen kom in i bilden. Von Rosen lät inreda huset med jakttroféer och lät anlägga en romantisk park och trädgård. Parken ansågs vara ovanligt vacker och planerades av den då framstående trädgårds-experten Rudolf Abelin som är känd för att i början av 1900-talet ha skapat Norrvikens trädgårdar i Båstad. Den tyske nazisten Herman Göring var svägar till von Rosen och gästade Rockelsta på 1920- och -30-talen. Tyvärr är lite känt om Rockelsta på mitten av 1800-talet då min farfars farfar Erik Rundqvist var trädgårdsmästare där. Hur trädgården såg ut på 1850- till -70-talen finns inga uppgifter om annat än att herrgården låg omgiven av trädgård och park intill Båven.

Erik Rundqvist gifte sig 1845 med ladugårdspigan vid Täckhammar Christina Charlotta Andersdotter. Hon var född 1820 i Stigtomta och

var dotter till en rättare och de fick sju barn, men ett var dödfött och ett dog efter några månader. När man läser i kyrkoarkiven förstår man vilken fantastisk utveckling vi haft i vårt svenska samhälle från det hårda liv som människor hade för 170 år sedan då många barn dog tidigt. Ändå ska man tänka på att mina förfäder som jag berättar om här inte var några fattiga människor, men de var verkligen inte heller rika! Som trädgårdsmästare hade mina förfäders familjer det naturligtvis bättre än många andra. Vid mitten av 1750-talet dog vart femte barn före ett års ålder i Sverige och samhället karaktäriserades av höga födelsetal och höga dödstal. Vid början av 1800-talet började främst barndödligheten att sjunka samtidigt som födelse-talen fortfarande var höga, vilket resulterade i att befolkningen fördubblades under århundradet. Vid sekelskiftet 1900 hade spädbarnsdödligheten halverats jämfört med förhållanden vid 1800-talets början och trots detta dog ca ett barn av tio under sitt första levnadsår. Några orsaker till den positiva utvecklingen var förbättrad sjukvård och mödravård, bättre kunskaper om sjukdomsalstrande bakterier och allmänt bättre hygien och föda. ”Freden, Vaccinet och Potäterna” lär Växjöbiskopen Esaias Tegnér ha uttryckt det. Han syftade på freden med Ryssland 1809, smittkoppsvaccinet och att potatis kom att få stor betydelse. Under 1800-talet ökade jordbrukets produktivitet markant. Ändå var det ibland år med missväxt på grund av kyla och torka. Åren 1867 – 69 var nödår med otroligt svåra förhållanden för väldigt många och det var i hög grad en drivkraft till den stora emigrationen till Amerika. En annan viktig drivkraft till emigrationen var att det blev svårt för allt fler unga människor att få tillgång till jord att odla.

Under 1870- och 80-talen bodde Erik och Christina Charlotta vid Sundby säteri, Lilla Malma, där Erik var trädgårdsmästare. Det är nu längesedan trädgården vid Sundby säteri lades ner. (Se också sid 95). På ålderns höst bodde de i

Malmköping. Men av barnen blev tre söner trädgårdsmästare som alla under lång tid var verk-samma i Finland och senare drev handelsträdgårdar i Hässelby utanför Stockholm. En av dem var sonen Johan Erik född 1848 som blev min farfars far.

Det är troligt att Erik och Christina Charlotta Rundqvist sålde produkterna de odlade vid Sundby säteri på Salutorget i Malmköping - utöver att förse säteriet med det ägarna önskade. Det var något som blev vanligare under 1800-talet. Foto från Per Sörmlänning, 1910. "Till Malmköping!"

Som så ofta gick yrket i arv. Johan Erik blev trädgårdsmästare och gifte sig med Anna Sophia Häffler som var uppväxt vid Gimmersta, ett stort säteri vid sjön Öljaren i Julita. Hennes far var stall-dräng och blev tidigt änkling. Även vid Gimmersta fanns på den tiden en stor trädgård och park, växt-hus och ett orangeri (se sid 90-91).

Johan Erik och Anna Sophia levde långa och spännande liv! Som ung arbetade hon som piga på olika gårdar i Sörmland. Han var till en bör-jan dräng på några större gårdar men blev 20 år gammal trädgårdsdräng vid det stora Wibyholm i Sörmland. Våra svenska kyrkoarkiv är fantas-tiska källor att gräva i för att få fram uppgifter om äldre släktingar. Det är i Årdala husförhörlängd man kan se att Johan Erik år 1868 är trädgårds-dräng under Wibyholm. Wibyholm ägdes då av

greve Gustaf Trolle-Bonde på Säfstaholm. Gustaf Trolle Bonde anses ha varit en av landets största markägare på 1800-talet. Både han och hans son Fredrik Bonde kom att få betydelse för både min farfars far Johan Erik och min farfar Johan Anton Rundqvist. Mer om det längre fram, men dess-utom ägdes Gimmersta där farfars mor Anna Sophia var uppväxt av familjen Bonde! Trädgården vid Wibyholm var stor. I *Historiska växthus i Södermanland* ges detta citat: Under 1800-talets första hälft fanns på ön förutom herrgården även "2:e trädgårdar med orangeri, flera ekonomiska byggnader och en park af 7 tunnland". På 1930-talet omfattade köksträdgården 8 tunnland (ungefär 4 hektar eller ca 40 000 kvadratmeter). Man hade då 450 fruktträd och även odling av gurka och tomater under glas.

Wibyholm år 1925, men troligen så som det också såg ut under slutet av 1800-talet. Foto Dan Samuelsson. "SLM X2793-78" från Sörmlands museum.

På 1570-talet kom Viby by i Hertig Karls ägo som då anlade Wibyholm och gjorde gården till cen-trum i ett förvaltningsområde kallat Wibyholms län. Hans änka, drottning Kristina, lät på 1620-talet uppföra ett spektakulärt slott. Vid denna tid inför-livades hela Viby by med godset. Under 1720 och 30-talen byggdes slottet, efter en lång tid av förfall, om när det kom i släkten Bondes ägor. Sin klassi-cistiska stil fick slottet genom ännu en ombygg-nad efter Gjørwells ritningar från 1798. Under 1800-talet utvecklades parken, bl.a. uppfördes en grotta av äldre byggnadsmaterial i öster vid vattnet,

arrangerad av arkitekten J F Åbom. Trädgården utvidgades med en fruktträsplantering med en trädskola för uppförökning av olika sorters fruktträd. Detta antagligen som en del i att trädgården i mitten av 1800-talet användes för försök med träd av pomologie doktor Eneroth. Han planterade ovanliga träd som valnöt, äkta kastanj och Acacia Robinia. Till slottet hörde park och trädgårdar placerade på Djurön som nås från slottet genom en träbro på stenkistor. När min farfars far Johan Erik var trädgårdsdräng vid Wibyholm var det alltså en stor och mångsidig trädgård och park. Idag är spåren av trädgårdarna få, i slutet av 80-talet fanns det kvar ett lusthus och en berså med stensbord som minner om den forna parkens storhet. I övrigt har Djurön karaktär av naturbetesmark. På fastlandssidan ligger ekonomibyggnader och arbetarbostäder från 1800- och 1900-talen.

Vibyholm ligger väldigt vackert i sjön Båven. Foto Katrineholms Flygbild AB, hämtat från vibyholm.se. Nästan alla herrgårdar och slott i Sörmland ligger vackert vid någon sjö.

Några av källorna till avsnittet, förutom släktforskning:

(se referenslista i slutet av boken)

- Jernstedt "På statarnas tid".

- "Riksintressen för kulturmiljövården - Södermanlands län (D) Wibyholm - Årdala mm (D37)"

- Hellstedt "Herrgårdar och herrgårdsfolk i Södermanland."

Tiden i Finland

På hösten 1872 flyttade Johan Erik Rundqvist till Stockholm och var ett år trädgårdselev vid Haga slottsträdgård i Hagaparken i Solna. Hagaparken började anläggas 1785 sedan Gustav III år 1771 köpt marken med torpet Prästhagen. Trädgården levererade produkter till hovförvaltningen men från början av 1800-talet kunde man också börja sälja till allmänheten. När farfars far var elev vid Haga var trädgårdsmästaren där Nils Johan Ericsson som tycks ha varit mycket duktig och trädgården var stor och välskött.

"Efter Ericssons tillträde som föreståndare vid Haga omdanades trädgårdarna därstädes, nya moderna växthus uppfördes, nya växter och odlingsmetoder infördes. Unga trädgårdsmän sökte sig i en aldrig sinande ström till Haga för att få del av den namnkunnige mästarens lärdomar och många av dessa ha sedan gjort sig bemärkta inom svensk trädgårds-skötsel."

Från G Lind: Stockholmsträdgårdar under gångna tider.

Efter läroåret vid Haga flyttade Johan Erik 1873 till Pernå i Finland där han och Anna Sophia gifte sig i oktober 1874. Lysning hade skett i Stockholm och de måste ha lärt känna varandra antingen redan när de bodde i Sörmland eller i Stockholm. Anna Sophia hade då varit piga på ett par olika ställen i Stockholm efter att ha flyttat från Sörmland. Familjen bodde under många år i Finland, i både Pernå och Sibbo i Östra Nyland strax öster om Helsingfors. Sibbo ligger mellan Helsingfors och Borgå och Pernå öster om Borgå. Östra Nyland hör till den del av Finland som under flera sekel var präglad av svenskar, men som också drabbades många gånger av kriget mellan Sverige och Ryssland. Där bildades också förhållandevis många storgårdar och herrgårdar.

"...Pernå i östra Nyland, som är en gammal herrgårdstrakt, en av de mest herrgårdstäta i hela Finland."

Från Tandefelt, H & Vainio-Kurtakko, M. Ett storgods som historisk och modern konstruktion.

Ingår (s 251 ff) i Historisk tidskrift för Finland 2013:2 "Herrgårdar och Herrgårdsägare".

Farfars far Johan Erik var i Pernå trädgårdsmästare vid Sjögård herrgård och det var en tid även hans bror Axel Fredrik. Axel Fredrik hade också varit elev vid Haga trädgård och utvandrade till Finland samtidigt som Johan Erik. Axel Fredrik blev 1883 trädgårdsmästare vid Kronoborgs lantbruksinstitut, men dog, endast 34 år gammal, redan i maj 1885 av tuberkulos. Kronoborg låg i Viborgs län sydväst om Sordavala. Deras yngre bror Alfred var också verksam i Finland en period. Runt sekelskiftet 1900 var Alfred trädgårdsmästare vid Stora Essingens herrgård i Stockholm och senare var han verksam på en handelsträdgård i Hässelby, det senare var ju också Johan Erik. Intressant i sammanhanget är att åren 1893 till 1917 var en John Wallmark trädgårdsmästare och direktör för Haga och han var en period under 1880-talet även föreståndare för Finska trädgårdsföreningen i Helsingfors. Finns det en koppling där till att tre bröder Rundqvist kom att verka som trädgårdsmästare i Finland? Mina äldre släktingar har sagt att farfars far Johan Erik arbetade för någon greve Bonde även i Finland, men det kan inte stämma då, enligt greve Gustaf Trolle Bonde vid Trolleholm, ingen i släkten Bonde hade egendomar i Finland under 1800-talet. Men kanske fanns kontakter i Finland som gav Johan Erik arbete där? Det får vi antagligen aldrig veta. Men det var i vilket fall inte så ovanligt att svenska trädgårdskunniga fick arbete i Finland.

Sjögård är en egendom på en halvö vid Pernåvikens västra strand, känd som sätesgård sedan medeltiden. Sjögård ägdes i slutet av 1500-

Sjögård i Pernå är en stor herrgård i Pernå i Östra Nyland. Foto 2013 av Frida Lönnroos, tidningen Östra Nyland.

talet och ett stycke in på följande århundrade av ätten Wildeman, senare på 1600-t. av ätterna Dufva, Stålhandske och Creutz samt på 1700-t. av ätterna von Knorring och Armfelt. Godset tillhörde, när familjen Rundqvist bodde där, släkten Holm (till 1880). Sjögård ägs numera av Oy Forsby gård Ab. Huvudbyggnaden är uppförd 1855 i empirestil. Totalarealen är 1 055 ha, varav 273 ha åker. I arealen ingår även Isnäs, Villmansgård och Mörtmossa hemman. Pernå är till övervägande del fortfarande svensktalande och blev med sina 4000 innevånare år 2010 inlemmad som en del av Lovisa stad.

I Sibbo bodde farfars far med familj vid Söderkulla gård, där han var trädgårdsmästare. På 1600-talet grundades i Sibbo flera herrgårdar, såsom Östersundom, Hitå och Eriksnäs. I början av 1900-talet med drygt 7000 invånare var Sibbo nästan helt svenskspråkigt, men idag med 22 000 invånare är svenska inte längre det dominerande språket och det är nästan bara de äldres språk. Centralort i Sibbo är Nickby som ligger några km norr om Söderkulla. Söderkulla är idag en tätort inom Sibbo med över 8000 invånare.

Söderkulla med anor från 1500-talet blev från mitten av 1800-talet ett storgods då ett flertal går-

Söderkulla gård. Foto från Hans Blomberg, Sibbo Hembygdsförening

dar köptes upp av en apotekare C J Wikberg. Han moderniserade jordbruket och en jordsbruksskola startade år 1863. Från år 1876 till 1906 ägdes gården av general S von Etter. Åren 1908 till 1918 fanns även en skogvaktarskola vid Söderkulla.

Det fanns även en plantskola i anslutning till skolverksamheten. Troligen var Johan Erik Rundqvist ansvarig för den under sin tid vid Söderkulla. Annonser 1882 i Helsingfors Dagblad tyder på det. Sibbo fick järnväg redan 1874 med stationen Nickby. Järnvägen gick mellan Borgå och Kervo, som i sin tur låg vid en linje till Helsingfors.

Under många år (1753–1954) fanns även tegelbruk, under 1700-talet levererades tegel till Sveaborg. Huset på bilden ovan, Söderkulla "karaktärsbyggnad", byggt på 1860-talet revs i samband med att jordbruksskolan flyttade ca 1916. Men så här såg det alltså ut när familjen Rundqvist bodde vid gården runt 1880. Vid Söderkulla fanns länge även olika verkstäder och en torvströfabrik. Senare under 1900-talet användes Söderkulla som ett

Söderkulla med nya "karaktärsbyggnaden" år 1930. I förgrunden ser vi Sibbo å varifrån det gick båtlastar från Söderkulla. Det gick sommartid även regelbundna ångbåsturer till Helsingfors. Nedanför stora byggnaden kan vi se växthus och trädgård. Förmodligen är det rester av en större trädgårdsanläggning som fanns när min farfars far var trädgårdsmästare vid Söderkulla. Foto från Hans Blomberg, Sibbo Hembygdsförening

hälsohem. Det ägs numera av kommunen och där bedrivs en viss restaurangrörelse.

Anna Sophia och Johan Erik fick flera barn under deras tid i Finland, bl a Johan Anton född 1879, som blev min farfar. Av barnen blev två trädgårdsmästare, förutom farfar Johan Anton även Axel Erik som år 1900 var elev vid Haga trädgård liksom Johan Erik hade varit. Mer om Johan Anton senare.

En tidningsnotis som är lite annorlunda för oss nutida svenskar är den jag hittade i den finska tidningen Morgonbladet Helsinki den 22 januari 1881: *"Fem vargar hade den 14 dennes om aftonen i trakten af det s.k. vadet nära Illby förföljt trädgårdsmästaren från Sjögård i Pernå socken, som var på resa till Borgå."* Var det kanske farfars far eller hans bror?

Under en tid var Johan Erik också trädgårdsmästare i Sordavala i Karelen men uppgifterna går isär om när och hur länge. Enligt Finlands kyrkofolk-räkning flyttade familjen dit från Borgå den första december 1888 och Johan Erik var trädgårdsmästare i ett år åt assessor Hallonblad på Gård No 2 i

byn Hymbölä i Sordavala, Viborgs län. En assessor var en juridiskt utbildad person som på den tiden hade en hög ställning i samhället. Denne Herman Hallonblad tycks av många artiklar i finska tidningar från 1870- och 80-talen ha varit mycket förmögen, blev utnämnd till statsråd och gjorde stora donationer för folkskola och åldringvård i Sordavala.

Men enligt kyrkoböckerna för Asarum i Blekinge, dit familjen Rundqvist senare flyttade, var ett barn fött i Sordavala tidigare än så, 1886. Och enligt vad som har sagts i släkten så var Johan Erik även trädgårdsmästare en period vid Valamo kloster som då låg inte så långt från Sordavala i Ladoga. Valamo låg liksom Sordavala i Viborgs län. Exakt när och på vilket sätt Johan Erik var engagerad vid Valamo vet vi inte, men det är en spännande tanke! Det är också fullt rimligt att det stämmer då det fanns goda sjöförbindelser mellan Sordavala och Valamoön, åtminstone sommartid, och familjen tycks ha bott i olika omgångar i Sordavala. Tyvärr tycks det inte vara möjligt att få klarhet i hur det var med det. Enligt nuvarande abbot vid dagens finska Valamokloster finns det inga handlingar som visar vilka "civila" personer som var verksamma vid det gamla Valamo, uppgifter finns endast om munkar.

Valamo kloster grundades någon gång under medeltiden och var under 1800-talet ett av Rysslands viktigare kloster. Mitten och slutet av 1800-talet, dvs under den tid då min farfars far alltså troligen på något sätt var trädgårdsmästare där, var klostrets glansperiod. Då fanns det tre trädgårdar som enligt Lena Israelsson var kända som "Miraklet i Valamo". Där fanns fina fruktträd och man odlade till och med meloner på varmbäddar av stallgödsel. Trädgårdarna försörjde tusen personer! Från 1917 var Valamoön ett par decennier finsk men klostrets munkar flydde 1940 undan ryska bomber över Ladogas is under vinterkriget. Ett nytt Valamo kloster byggdes så småningom upp i Savolax i sydöstra Finland. Det gamla klostret, som

sedan andra världskriget ligger i Ryssland, förföll sedan under 50 år men har under senare tid restaurerats och där finns nu en ståtlig katedral och det hyser många munkar.

Även delar av Valamos trädgårdar har restaurerats. Stora pengar lär ha satsats på byggnaderna på ön, men trädgårdarna har räddats tack vare ideella krafter. Foto taget 2011 på "Upper Garden" i Valamo i Ladoga, hämtat från Wikimedia Commons.

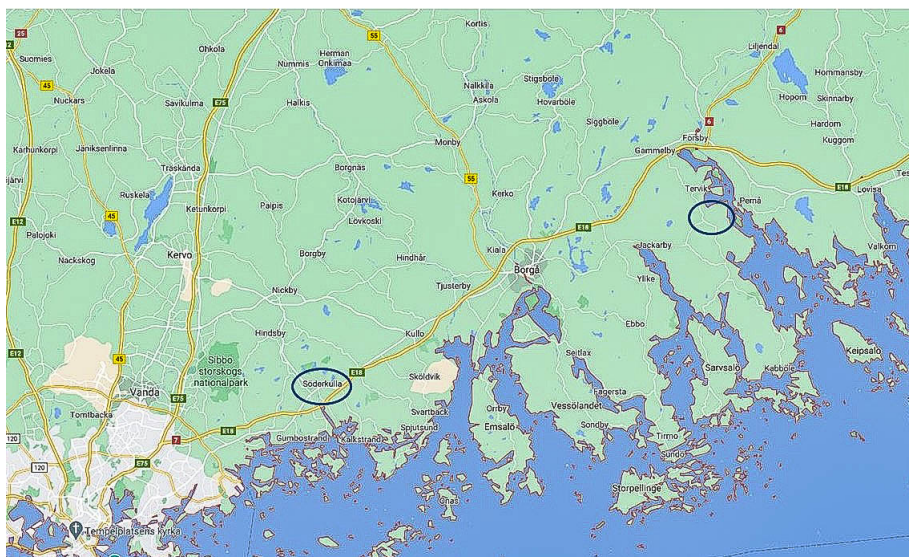
Sordavala ligger vid Ladogas nordvästra strand. Staden, som fick stadsrättigheter 1632, var en del av Sverige

fram till 1721. Sordavala är därmed den längst österut belägna staden som någonsin funnits i Sverige. 1808–1809 års krig ledde till att Sverige avträdde Finland till Ryssland. Under 1800-talet löd Finland under Ryssland som en autonom region, storfurstendömet Finland. 1917 förklarade sig Finland självständigt men vid andra världskrigets

slut avträdde större delen av Karelen till Sovjetunionen. Den finländska befolkningen evakuerades till det återstående Finland. Kartan hämtad från uppslagsverket Finland.

Min farfars far Johan Erik Rundqvist och farfars mor Anna Sophia bodde alltså i Finland 1874 till 1889, 15 år (eller 16 år för Johan Erik) - en stor och viktig del av deras liv, alla deras barn föddes i Finland! Kartan, hämtad från Google, visar stor del av Östra Nyland med Helsingfors i nedre vänstra hörnet. Jag har lagt in en blå ellips uppe till höger som markerar läget för Sjögård i Pernå och en annan blå ellips vid Söderkulla i Sibbo, båda där Johan Erik Rundqvist var trädgårdsmästare. Viborg och Sordavala ligger längre åt nordost, numera i Ryssland.

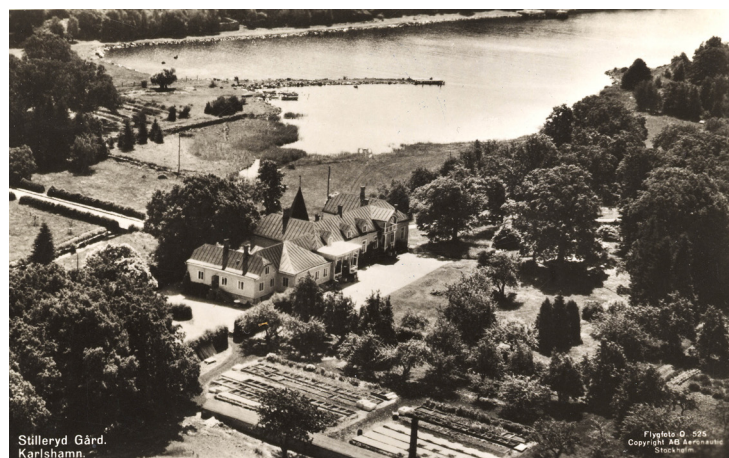
Några källor till avsnittet, förutom släktforskning:

(se referenslista i slutet av boken)

- G Lind. Stockholmsträdgårdar under gångna tider
- Uppslagsverket Finland
- Hans Blomberg, Sibbo Hembygdsförening
- Lena Israelsson. Klosterträdgårdar

Hos "brännvinskungen" vid Stilleryd gård i Blekinge

Efter 15 år i Finland flyttade familjen Johan Erik och Anna Sophia Rundqvist med sex barn den 1 november 1889 till Blekinge där Johan Erik anlätades som trädgårdsmästare på Stilleryd gård för "brännvinskungen" L.O. Smith. Gården, som låg strax väster om Karlshamn, hade utvecklats till ett storjordbruk med början under "enskiftet" i början av 1800-talet och under olika ägare utökades jordbruksarealen rejält. I mitten på 1800-talet ägde den rike handelsmannen och konsult Carl Smith gården som hade för den tiden ett stort antal djur, ungefär 80 djur. Han utvidgade gården genom köp av flera gårdar och satsade på jordbruket. Carl och Wilhelmina Smith tog sig an en liten gosse, Lars Olsson, som så småningom blev deras foster-son och senare tog sig namnet L O Smith. Gården

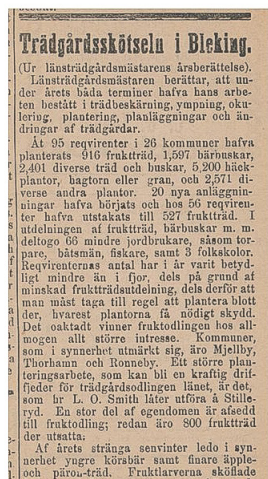

Fotot är från 1945 och visar att gården låg alldeles intill havsviken och väster om huvudbyggnaden låg trädgården och fruktträdgården (till höger i bilden). Österut fanns en parkanläggning. Fotot kommer från Tengvall & Karlsson "Stilleryd gård från storgård till storhamn".

övertogs av sonen till paret Smith, Gustaf Smith, men efter diverse turer blev L O Smith dess ägare.

I tidningsartiklar från 1885–86 framgår att L O Smith köpte gården 1885, blev formell ägare 1886 då han lät bygga den stora fabriken för att tillverka spritfat samt hade påbörjat plantering av 1000 fruktträd. (till exempel Ronneby tidning 17 april 1886). Faten behövdes för det övergripande projektet, den nyligen startade spritfabriken i Karlshamn.

Nedan klipp ur Blekinge läns tidning den 14 december 1886. Av planerade 1000 fruktträd blev det 800 som planterades under 1886. Intressant också att läsa om länsträdgårdsmästarens verksamhet som tydligen inte handlade så mycket om att ge råd och ordna kurser som att arbeta rent praktiskt med beskärning, ympning, plantering och planering av trädgårdar.

För större bild, se sidan 49.

På Karlshamns museums webbplats finns en artikel om L O Smith där man bland annat skriver att ”Smith utvecklade Stilleryds gård, som han blev formell ägare till 1886. Han köpte till mer mark och införde också trädgårdskulturen genom att plantera 800 fruktträd på gården. Det blev grunden till en handelsträdgård som kom att drivas i omkring 60 år. L.O. Smith anlade dessutom en parkanläggning öster om huvudbyggnaden **och anställde**

1888 en erfaren trädgårdsmästare från Finland, Johan Erik Rundqvist.” Det verkar alltså vara så att Johan Erik anställdes 1888 men att de flyttade dit den 1 november 1889.

I Karlshamn tillverkades bl.a. brännvin och den klassiska Karlshamns flaggpunsch. L O Smith bedrev även verksamhet i Stockholm där han hade sin berömda spritfabrik på Reimersholme och köpte Karlshalls gård på Långholmen som sommarboställe. På Karlshalls gård lät han anlägga en trädgård som lär ha varit en av Stockholms vackraste med terrasser, dammar, och planteringar med blommor, buskar och träd. Där fanns även fruktträd som äpplen, päron, vingnöt och plommon. Brännvinskungen var intressant på många sätt. Han var mecenat och riksdagsman, skapade ångkök för fattiga, bildade kooperativa ringar, engagerade sig i att förbättra arbetarnas ställning och förespråkade utvidgad rösträtt. I en diskussion 1889 i riksdagen om alla män ska ha rösträtt eller inte hade en talare sagt att frågan handlar om moralen hos dem som ska ha rösträtt och att rösträtt bör endast ges till de arbetare som tjänar 800 kronor eller mer per år. L O Smith lär då genast ha svarat: ”Ge alla era arbetare en inkomst av minst åttahundra kronor per år då! Det gör jag! Så är frågan löst! Vad är problemet?”

Det är väl tveksamt om det påståendet verkligen höll. I vilket fall tjänade min farfars far Johan Erik enligt kassabok för Stilleryd gård och fatfabrik 23/7-31/12 1898 75 kr per månad och arbetarna i trädgården fick ”Aflöning enligt dagsverkslista”. I anställningsavtal med Axel Tengvall 1898 fick ”Rundqvist 900 kronor per år samt hälften av den vinst som blev av trädgården, dock högst totalt 1200 kr. Anledningen till denna stoppklausul var förmodligen att inspektorn på gården, Jöns Mattson, hade 1200 kr per år och ingen möjlighet till bonus. Trädgårdsmästaren skulle inte kunna tjäna mer än inspektorn. I trädgårdsmästarens löneavtal ingick

Den här mannen borde ha varit Johan Erik Rundqvist, min farfars far, som stolt poserar framför en del av bänkgården med drivbänkarna och växthuset! Men det är inspektorn Jöns Mattson. Tyvärr har jag inte hittat något foto av Johan Erik från den tiden. Fotot är från ca 1905 och kommer från Tengvall & Karlsson "Stilleryd gård från storgård till storhamn".

också fri bostad om 2 rum och kök, samt fri ved."
(Från Tengvall & Karlsson)

När Spanien 1888 införde en skatt på importerad sprit och dessutom en retroaktiv skatt, gick L O Smiths brännvinsimperium Carlshamns Spritförädlings AB i konkurs. Stilleryd gård ingick. Men tillgångarna togs över av ett engelskägt bolag med Axel Tengvall som VD och L O:s son Otto i bolagets styrelse. Axel Tengvall var ingenjör, ansvarig för det tidigare bygget av Carlshamns spritfabrik och låg bakom att spritfabriken omvandlades till sockerbruk under 1890-talet och var den som 1898 köpte

Huvudbyggnaden och en del av parkanläggningen vid Stilleryd ca år 1890 då min farfars far var ansvarig för handelsträdgården, fruktträdgården och parkanläggningen. Man anar delar av den stora fruktträdgården till vänster bakom huset. Fotot kommer från Tengvall & Karlsson "Stilleryd gård från storgård till storhamn".

— *Storartade trädgårdsanläggningar* äro i görningen på Stilleryd, be-
rättar Karlsh. Redan strax efter det herr
L. O. Smith köpt Stilleryd, utplanterades
der 1,800 fruktträd, hvilka trifts utmärkt
väl. Nu har en äldre, mycket driftig och
erfaren trädgårdsmästare, vid namn Rund-
qvist, blifvit antagen, och under hans led-
ning vidtagas förberedelser till anläggande
af en större handelsträdgård. Dock är me-
ningen att börja jemförelsevis blygsamt och
efter hand, när man sett, hvilket som bäst
lönar sig att odla, utvidga trädgården allt
mer och mer. Nästa år lära 700 drifbän-
kar skola vara i ordning, derjemte skola
några tunnland användas till jordgubbar och
sparris. Framdeles torde kanske också en
konservfabrik komma att anläggas.

Klipp ur Karlskrona veckoblad den 5 november 1889 (det var också en nyhet i flera andra tidningar). (Det står felaktigt att 1,800 fruktträd utplanterades, det korrekta var 800). För större bild, se sidan 49.

Stilleryd. I praktiken var det dessa två, Otto Smith och Axel Tengvall, som var Johan Erik Rundqvists chefer.

Trädgårdsmästaren var ansvarig för handelsträdgården, fruktträdgården och parkanläggningen. För arbetet fanns flera årsanställda, ett 10-tal säsongsanställda och dessutom dagsverkare som behövdes vid skörd. Trädgårdsmästaren ansvarade även för försäljningen av produkterna, vilket skedde på torget i Carlshamn men även genom annonser.

Frukträdgården ca två decennier senare med dåvarande ägaren Axel Tengvall med familj. Fotot kommer från Tengvall & Karlsson "Stilleryd gård från storgård till storhamn".

I Karlshamns allehanda den 25 oktober 1890 fanns ovanstående annons.

Frukten levererades då med tåg eller båt beroende på var i landet som kunderna fanns.

Handelsträdgården utvecklades med växthus och stor bänkgård och med en omfattande försäljning av frukt, grönsaker och blommor. *"Det var en både stor och diversifierad produktion. Från fröbeställningar år 1899 kan noteras 3 kg spenat, 2 kg sockerärtor, 5 kg spritärtor, 18 kg mäggspritärtor, 8 kg rödbetor, 4 kg rädisor, 3 kg persilja, 4 kg palsternacka, 3,5 kg morötter, 6 kg gul- och rödlök samt syltlök, tillsammans frön och sättlök till 42 olika*

sorter grönsaker och rotfrukter. (Som jämförelse kan nämnas att en vanlig portion spenat för amatördlare idag innehåller endast några gram frön)." (Tengvall & Karlsson) Handelsträdgården drevs i ca 60 år. Trädgården lär ha varit som störst vid sekelskiftet 1900. 1899 slutade Johan Erik som trädgårdsmästare vid Stilleryd och efterträddes av en Johan Svensson som var född 1849 i Ö Vemmenhög och närmast kom från en anställning vid ett slott utanför Köpenhamn. Det lär ha varit denne som tog med sig en pelargon till Stilleryd och drivit upp sticklingar till det som senare kommit att kallas Stillerydspelargonen.

I arbetsbetyget som Johan Erik Rundqvist 1899 fick av Axel Tengvall stod: *"Rundqvist har skött en mycket stor handelsträdgård med till hörande drifbänkar samt sjelf förestått försäljningen. Dessutom har han under sin vård haft en frukträdgård på nära 1000 träd samt utfört parkanläggning och anordnande af blomstergrupper."*

I det här huset bodde tre familjer, varav familjen Rundqvist var en. Där bodde även inspektorn och maskinisten. Fotot är från ca 1900 och kommer från Ingall Tengvall & Roland Karlsson.

Hur var det att leva på denna plats där så mycket hände med skiftande verksamheter och många människor som kom och flyttade? En livlig och spännande tid måste det ha varit. För barnen inte minst. Barnen hade gott om utrymme i parkerna och vid stranden med hamnen. Några favoritsysselsättningar lär ha varit att bada och fiska. Men det måste också ha varit en farlig plats för små barn att leka på. Vi vet inte vad som hände men de två minsta barnen, 4 och 6 år gamla, som Johan Erik och Anna Sophia hade när de kom från Finland, avled redan efter ett år. Kanske var det någon av de farliga (särskilt för barn) sjukdomar som var vanliga förr men som vi nu har vaccin och antibiotika mot? Under 1800-talet utbröt ibland epidemier av mässling, difteri, scharlakansfeber och även kolera - något vi numera är i stort sett förskonade från. Smittkoppor drabbade många innan vaccinet kom. I Sverige blev vaccinering mot smittkoppor obligatorisk för barn redan 1816, men ändå återkom smärre epidemier under resten av 1800-talet, antagligen för att det dröjde länge innan vaccinering blev vanlig. Det står ingen dödsorsak i dödsboken för Asarum församling och tycks inte finnas någon dokumentation i det Tengvallska arkivet. Men det var självfallet en väldig tragedi för familjen Rundqvist.

En annan tragedi drabbade familjen då sonen Justus, som nyss blivit trädgårdslärling efter att ha gjort militärtjänst i Karlskrona, avled i januari 1899. Som orsak står det "Stranguri" i kyrkböckerna. Det betyder urinstämna, svårighet att tömma urinblåsan. Märkligt, det är något som man förknippar med äldre män, men Justus var bara 18 år, kanske var det en följd av en urinvägsinflammation, något som idag kan behandlas med antibiotika. De andra barnen då? Äldsta dottern Susanna flyttade till Skåne "där hon blev bra gift" enligt min faster Margit. Äldste sonen Axel utbildade sig till trädgårdsmästare vid bland annat Haga Trädgård och i Tyskland. Han var en kort tid

trädgårdsmästare i Gävle men senare verksam vid sin fars Johan Eriks trädgård och sin brors Johan Antons trädgård i Hässelby. Våren 1899 flyttade familjen Johan Erik och Anna Sophia Rundqvist till Växjö. Johan Anton, min farfar, följde med vid flytten till Växjö och blev trädgårdsmästare vid Teleborgs slott.

Stilleryd gård hade en blomstrande tid under Smiths och Tengvalls dagar och hade som mest ca 300 anställda. Den låg strax väster om Karlshamn men området köptes av Karlshamns kommun 1965 och omvandlades under början av 1970-talet till en stor industrihamn.

Huvudsaklig källa för avsnittet, förutom släktforskning:

(se referenslista i slutet av boken)

- "Stilleryd gård från storgård till storhamn". Ingall Tengvall och Roland Karlsson. 2011.

Trädgårdsmästare vid Teleborgs slott

Teleborg slott 2015.

Strax utanför Växjö ligger Teleborgs slott. Det romantiska slottet, inspirerat av tyska och franska medeltida borgar och renässansslott, uppfördes av greve Fredrik Bonde som morgongåva till sin unga hustru Anna Koskull. Teleborgs slott stod klart år 1900.

Namnet Teleborg kom av att en större by söder om Växjö hette Telestad. Under 1840-talet hade en storgård, Tufvan, bildats genom sammanslagning av flera gårdar i Telestad. Esaias Tegnér bodde 1825 till 1827 vid den tidigare gården Tufvan innan han flyttade in till biskopsgården i Växjö. Det är också Telestad som det står i kyrkoböckerna, men senare är det namnet överstruket och ersatt av namnet Theleborg. Greve Fredrik Bonde köpte gården Tuvan 1895 och startade bygget av slottet 1896, vilket blev klart år 1900. I samband med bygget av slottet bytte han namnet till Teleborg, kanske för att det låter lite pampigare. Fredrik Bonde lät även rusta upp de 18 torp som hörde till gården och även några av den tidigare huvudgårdens byggnader.

Vid slottsbygget var stenhuggaren och grundläggaren Johan Gustav Petersson byggmästare, *mullepelle* kallad. Förvirrande nog fanns det en annan Gustaf Petersson vid bygget av Teleborg, han var murare och byggmästare och kallades *murarpelle*. Och båda var födda 1845... En viktig yrkesskillnad var att J G Petersson var stenhuggare medan Gustaf Petersson var murarmäster, så de hade olika uppgifter vid bygget. Nåväl, han, den senare Gustaf Petersson, och hans hustru Karin, Kajsa, hade en dotter som hette Hedvig (Hedda). Hedda gifte sig med min farfar Anton år 1902 i Växjö, se foto. Gustaf Petersson var vid någon tid även verksam bland annat vid putsning av domkyrkan i Växjö.

Hedda och Anton Rundqvists bröllop 1902, en angelägen händelse för alla vid Teleborg slott. Anton, min farfar, tog över som slottsträdgårdsmästare när hans far Johan Erik flyttade till Säfstaholm i oktober 1900. Släktfoto. Fotograf okänd.

Det framgår av olika källor att bygget var ett prestigebygge där greve Bonde anlätade högt ansedda arkitekter och byggkunniga hantverkare och använde material av högsta kvalitet. Arkitekter var Harald Boklund och August Lindwall, båda från Skåne. Stora granitblock fraktades från Västervik.

Frakten och stenhuggeriet för bland annat de pam-piga trapporna och fasadens ytbeklädnad ansva-rade J G Petersson för. För andra stenarbeten anlitades Axel Nilsson sten- och bildhuggeri. Järngaller till port och fönster tillverkades av en firma i Köpenhamn. Greven var också själv mycket aktiv i och intresserad av hela byggprocessen.

Invändig utsmyckning lär ha varit mycket ele-gant. Bland annat fördes många konstverk och möbler över från Säfstaholm och Hörningsholm som Fredrik Bonde också ägde vid den här tiden. Slottet blev en fin och stilig morgongåva till Anna Koskull. Man skojade på bygden: "Vad gör inte en Bonde för sin Koskull?"

Teleborgs slott med en liten del av parken 2015.

Min farfars far med familj anlätades 1899 som trädgårdsmästare av greve Bonde, alltså redan innan Teleborg blev färdigbyggt. Det är troligt att det var farfars far Johan Erik och farfar Johan Anton Rundqvist som planerade slottsträdgården och parken eller åtminstone var aktivt deltagande i utformningen av hela parken och trädgården. Det var vanligt att trädgårdsmästare fick även sådana uppdrag förutom att sköta slottsträdgården och förse herrskapet med de grönsaker och blommor som behövdes.

Smålandspostens veckoblad skrev den 4 maj år 1900 att "Vidare har anlagts park och...Så har

nyanlagts trädgård och 280 fruktträd planterats, hvarjemte en stor, ny trädgård kommer att anläggas vid inspektorsbostaden." Dessa anläggningar av park och trädgård var uppenbart resultat av att Fredrik Bonde hade knutit till sig min farfars far och farfar som trädgårdsmästare. I viss litte-ratur påstår man att det inte fanns vare sig park eller trädgård i början av 1900-talet. Men det är givetvis en missuppfattning! Självfallet ville greve Bonde smycka sitt slott både invändigt och utvän-digt för att lämna en riktigt fin morgongåva till sin unga fru. Men slottsparken har förändrats sedan dess och det är oklart hur parken utformades mer i detalj från början. Det fanns också en park med en stor mängd lövträd sedan tidigare vid går-den Tufvan. Framför allt gjordes parken på väs-tra sidan av slottet om på 1930-talet av dåvarande ägaren Christer Bonde. Innan dess hade slottet en del höga granar och andra träd som inramning, vil-ket Christer Bonde tyckte var för dystert. Det fanns också redan i början av 1800-talet mindre trädgår-dar i anslutning till gården Tufvan.

Smålandsposten skriver också att greve Bonde lyckats anlita "en dugande, energisk man" som för-valtare, "hr A. Hofstedt". Denne förvaltare tycks ha varit en uppskattad person hos personalen vid Teleborg, vilket för övrigt även greven själv tycks ha varit. Nedan klipp ur Smålandspostens veckoblad den 4 maj 1900 och den 26 september 1905:

Teleborg. Så fort detta namn på greve P. Bondes egendom nära Wadö nämnes, vill man gärna tänka på det öfver sjön Trummen sig stolt resande slottet, som har ett det herrligaste läge och en gång färdigt skötseligen blir en festplats till flyktort.

Det har dock, oxafört slottet byggt, på fyra års tid utförts ett allt omfat-tande jättestarbete derute å det forna Tufvan, hvilket kunde förtjena ett särskildt kapitel. Torparna å egen-domen ha fått nya eller i grund re-staurerade bostäderna och nya läde-gårdar. Sjutton torp se i närva-rande stund mera ut såsom små tref-liga bondgårdar än som smålännska jordtorparägenheter.

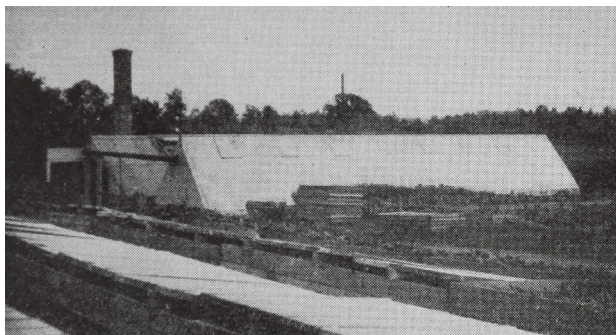
Tullas ha utförts 36 gyrobyggen och 97 ombyggnader af 178 stugor. Vidare ha anlagts park och (sensuella fot vägar, lagda af björnar till 5 å 10 alnars bredd. Så har nyanlagts trädgård och 280 fruktträd planterats, hvarjemte en stor, ny trädgård kom-met att anläggas vid inspektorsbosta-den.

Slottsparken kommer, som bekant, att prydas med den kolossala Teg-nis-minnesstenen, och ett par andra minnesstenar, å hvilka namn å svens-ko stormän komma att ristas, skola och höjas å andra högt belägena punk-ter i parken.

Att ägaren af Teleborg vill göra det bästa möjliga af sin egendom, det synes nogant, liksom att han till verkställare af sina planer derute har lyckats förvärva sig en dugande, energisk man. Förvaltare å Tufvan se som bekant, hr A. Hofstedt, hvil-

Skördfest firades i lördags å Teleborg. Gårdens arrendator, för-valtaren A. Hofstedt, hade då till middag inbjudit alla sina underhaf-vande. Efter middagen fick man sig en svängom. Det hela vittnade om ett godt förhållande mellan husbonde-folk och underhåfvande.

För större bild på klippet till vänster, se sidan 49.

Del av Teleborg handelsträdgård i slutet av 1930-talet med bänkfönster och växthus. Växthuset på den högra bilden hade slottsstallarna som vägg mot norr. Slottstallarna finns fortfarande kvar. Bilder hämtade från Svenska Trädgårdar.

Det var vanligt att trädgårdsmästaren hade ansvar för skötseln inte bara för park och trädgård utan även för blomsterprakt i speciella blomster-rum. I slottsparken fanns en vinterträdgård, ett orangeri, där man odlade bland annat persikor och vindruvor. Herrskapet kunde där också avnjuta te i korgmöbler. Den vackra byggnaden revs tyvärr omkring år 1980 efter år av förfall.

Greveparet Fredrik och Anna Bonde vistades framför allt sommartid på Teleborg men var skrivna på Säfstaholm i Sörmland. Intressant är att trädgårdsmästaren vid Teleborg inte var underställd godsets förvaltare utan stod direkt under greven. Det framgår av en överenskommelse mellan Fredrik Bonde och Anton Rundqvist. Greven skriver, enligt Åke Svensson i sin bok "Växjö. Ett reportage", att när greven är *"boende vid Theleborg skall trädgårdsmästaren var 5te månad för mig uppvisa och redovisa för föregående månad hållna trädgårdsräkenskaper."* Trädgårdsmästaren hade alltså en hög position, jämställd med förvaltaren. Förvaltaren var den som ansvarade för godsets stora jordbruk, skog och djurhållning med ett stort antal statare, torpare, pigor och drängar.

Farfar Anton och farmor Hedda med barn bodde i södra grindstugan vid slottet och min far John Rundqvist levde där sina första år.

Gustaf Fredrik Bonde af Björnö i blomsterrummet på Teleborg Slott. Foto hämtat från Kulturparken Småland/ Smålands museum, fotograf okänd.

Farfars far Johan Erik och farfars mor Anna Sofia bodde i Sjötorpet den korta tid de var vid Teleborg. Sjötorpet ligger en km sydväst om Teleborg vid sjön Södra Bergundasjön. (I samma område ligger flera av torpen som hörde till Teleborg). Johan Erik hade år 1900 1000 kronor i inkomst. Men lönen bestod utöver pengar av "stat" och av bostad. Dessutom kunde man få inkomst av det man själv sålde från trädgården. Min farfars far Johan Erik och Anna Sophia flyttade redan hösten 1900 till Säfstaholm i Sörmland där Johan Erik anlätades som

Södra grindstugan. De två grindstugorna fanns redan vid tidigt 1800-tal och var då flygelbyggnader till Tufvans gård. (På fotot från 2015 anar man del av Linnéuniversitetet som etablerats intill Teleborgs slott).

Tufvans gård uppfördes 1817 och troligen även flygelbyggnaderna. Huvudbyggnaden flyttades när Teleborg skulle byggas. Fotot hämtat från boken "Teleborg – glimtar ur en 100-årig historia" (Larsson 2000).

trädgårdsmästare. Uppgiften som slottsträdgårdsmästare vid Teleborg inklusive ansvaret för slottsparken gick över till sonen Johan Anton, min farfar. Till sin hjälp hade Anton flera trädgårdselever och även extrahjälp under sommaren. Torpare under Teleborg hade att betala arrendet för sitt torp med ett visst antal dagsverken, både av man och hustru. En del av dessa dagsverken utfördes vid slottsträdgården.

Familjen Rundqvist hade en stor handelsträdgård där de odlade för slottets behov. Men de odlade även grönsaker, frukt och blommor som de sålde och fick viktig inkomst av två gånger i veckan på torget i Växjö. Under sommarmånaderna redovisade Smålandsposten regelbundet torgpriser på varor som såldes på torget. Några exempel från 31 juli 1915 på sådant som det är troligt att familjen Rundqvist sålde: körsbär 0,20 – 0,25/l, spritärter 0,35/l, persilja och dill 0,05/bunt, sallat 0,05–0,10/huvud, rädisor 0,05/bunt, blomkål 0,10–0,50/huvud, spenat 0,40–0,50/kg, meloner 2,00/kg, lök 0,10/knipa, tomater 2,00/kg, syror 0,10/l, gurkor 0,25–0,72/ st. Vid torget såldes i övrigt även bland annat många olika slag av kött och fisk. Växjö var sedan länge en viktig ort i centrala Småland för affärsverksamhet och administration, men var ändå en småstad med ca 7000 invånare vid sekelskiftet 1900.

Farfar Anton var även aktiv i Växjöbygden på olika sätt. Det framgår till exempel av Smålandspostens veckoblad den 8 augusti 1905 att han var med i Kronobergs läns Trädgårdsodlaresällskap, även som styrelsemedlem. Vid ett möte i sällskapet beslutades inköpa nyheter av blomster- och köksträdgårdsrön. *"Att requirera dessa öfverlemnades åt fröhandlaren J. G. Sandberg, Wexiö, stadsträdgårdsmästaren C. Eriksson, Wexiö och trädgårdsmästare A. Rundqvist, Teleborg."* Farfar Anton levde på olika sätt med i sin omvärld - han tog en stund varje kväll för att läsa dagens tidning. Intresset för att vara informerad om vad som händer i samhället har gått i arv till barn och barnbarn! Läser man Smålandsposten från åren 1900 till 1915 kan man se att han också var medlem av Wexiö Skyttegille, en duktig skytt som vann mängder av priser, medaljer och diplom. När de senare bodde i Hässelby var han också där engagerad i skytteföreningen vilket många var under de allvarliga åren under första världskriget.

Marknad på Stortorget i Växjö ca 1900. Fotograf Anna Svensson, fotot från Kulturparken Småland.

En rolig notis i Smålandsposten den 29 juli 1901: *"En jätte bland meloner, uppdrifven af trädgårdsmästaren J.A. Rundqvist å Theleborg, uppvisades i lördags å vår redaktion. Den vackra och felfria melonen i fråga var af "parisertorg" och vägde 5 kg."*

När grevinnan Anna blivit änka efter greve Fredrik Bonde som avled 1909 flyttade hon permanent men ensam och alkoholiserad in i slottet Teleborg. Hon "var då omgiven av en kader tjänstefolk som sällskapsdam, kammarjungfru, kokerska, kusk, trädgårdsmästare och vaktmästare", som Åke Svensson skriver. Min faster Margit berättade att grevinnan Anna var förtjust i Anton och under

sin sjukdomsperiod några år innan hon gick bort gärna ville få sällskap av Anton i sin sjukkammare. Kanske sjöng han för henne?

Greve Fredrik Bonde avled 1909 och hans fru Anna 1917. Christer Bonde, som var Fredriks brorson, tog över som slottsherre och hyrde under 1920-talet ut slottet till en flickpension men flyttade själv in där 1931. Slottet stod senare under 1900-talet tidvis obebott och köptes 1964 av Växjö stad. Ett par år senare började Växjö högskola byggas i området sydväst om slottsområdet. Högskolan har senare blivit Linnéuniversitetet. Numera ägs Teleborgs slott av Vidéum Fastighets AB, ett kommunägt fastighetsbolag och används som hotell och för konferenser.

Farfar Anton var född 1879 i Sibbo eller Helsingfors landsförsamling under familjen Rundqvists finska period. Enligt min faster Margit var han en duktig sångare och sjöng gärna finska visor och lär t o m ha sjungit in en skiva. Han hade två olika munspel som han ofta spelade på. Fotot taget i slutet av 1890-talet när Anton var ca 20 år. Fotograf Emil Novén, Karlshamn. Släktfoto.

Under perioden när farfar Johan Anton var trädgårdsmästare på Teleborg anlades även en fruktträdgård utöver den som farfars far och farfar anlade redan år 1900. Foto från Kulturparken Småland. Fotograf Ivan Persson, 1912–1915.

När slottet såldes till kommunen tömdes slottet på det mesta av inredningen, konstverk och möbler, men kommunen har efter renoveringar återskapat en del av den forna prakten. Det praktfulla ekskåpet till höger i "matsalen" är från 1600-talet och lämnades kvar av de forna ägarna. Foto från november 2021.

Del av Teleborgs trädgård 2015 under sista perioden då den drevs av familjen Jeppson.

Slottsträdgården fanns delvis kvar ända till 2019 och enligt "Svenska Trädgårdar" drevs den från 1922 av trädgårdsmästare A. V. Larsson. Trädgården omfattade i slutet av 1930-talet både bänkodling, växthus, frilandsodling och fruktträdgård på totalt 5 tunnland (tld), mark, vilket motsvarar knappt 2,5 hektar. Man odlade då tomater, gurka, blommor och frukt. 1941 togs trädgården över av familjen Jeppson som fortsatte verksamheten ända till 2019, främst med inriktning på blommor.

I november 2021 fanns ingenting kvar av handelsträdgården. Men några äppelträd fanns kvar från den trädgård mina förfäder anlade i början av 1900-talet.

Minnessten över Linné vid Teleborgs slott.

"Då man sitter om sommartiden och hörer gökens samt de andre många särskilde fåglars sång, insekters pipande och susande, och tillika ser på de lysande och präktigt målade blommor, kan man icke annat än hisna vid Skaparens så mäktiga inrättning". (Ur Om Smålands Naturalhistoria) Linné var uppväxt inte så långt från Växjö och där gick han i skola motsvarande grundskola och gymnasium.

Nils-Erik Landell kallar Linné för ”trädgårds-mästarnas trädgårdsmästare” i sin bok ”Trädgårds-mästaren Linné”. Det som Linné år 1737, enligt Landell, skriver i sitt verk Hortus Cliffortianus tycker jag låter som en grundläggande idéförklaring för trädgårdsverksamhet: ”Varje blomma är en levande varelse, som funnit sin nisch i naturen. Ska den omplanteras måste man veta allt om jordmån, klimat, årstidernas växlingar i dess hemland.”

Trädgårdsmästare vid Säfstaholms slott

Säfstaholm slott i maj 2021. ”Framför slottet är en öppen sandad plats, och på båda sidor om slottet äro Dahlie-grupper, bestående av de nyaste och bästa varieteter...på andra sidan om sandplanen, ser man en stor gräsplan som, genom ett två fot högt grönmåladt trädgaller, är avskild ifrån gården. På motsatta sidan begränsas denna gräsplan af en damm. Trädgalleret är beklädt med passande slingerväxter...”
(W Leykauf 1849)

Huvudsakliga källor för avsnittet är släktforskning och tidningsartiklar, samt

(se referenslista i slutet av boken)

- Larsson, 2000. Teleborgs slott.
- Ekstedt, 2019. Teleborgs slott och folket däromkring.
- Svensson, 2012. Växjö. Ett reportage

När Johan Erik och Anna Sophia Rundqvist hösten 1900 flyttade till Säfstaholm var det kanske frågan om vad vi idag kallar ”headhunting”. Greve Fredrik Bonde behövde en duktig och erfaren trädgårdsmästare till både det nya slottet Teleborg och till det anrika Säfstaholm och det är troligt att greven kände till Johan Erik sedan tidigare, kanske redan från den period då Johan Erik var trädgårdsdräng/elev vid Vibyholm 1868 till 1872.

Redan i juli år 1900 annonserade Johan Erik efter trädgårdselever i Katrineholms tidning.

Säfstaholm ligger i Vingåker i Sörmland och är ett väl känt sörmländskt slott, främst av två skäl. Det ena är att under tidigt 1800-tal lät greve Gustaf Trolle-Bonde (”den blinde excellensen”), med arkitekthjälp av C C Gjörwell, rusta upp och bygga om slottet, anlade omfattande nyodlingar

och parkanläggningar och gjorde slottet till ett centrum för konst och litteratur. I slottet byggde han upp stora samlingar av böcker och konstverk, bl. a. skulpturer och tavlor. En av landets största privat-samlingar av konst skapades. Trolle-Bonde hade också under långa perioder konstnärer boende på slottet. En följd av detta är att motiv från orten finns på en rad verk av framstående målare. 1915 skingrades den unika konst- och boksamlingen, och så småningom även godset i samband med att slottet såldes. Slottet stod sedan en lång tid tomt och blev en lekstuga för traktens ungdomar, som t o m lär ha åkt skridskor inne i huset. Under ett par decennier fanns sedan en skolverksamhet för barn med utvecklingsstörning.

Grevarna Bonde hade en mäktig ställning i bygden på 1800-talet. Det visade sig bland annat i att i samband med invigningen av Västra stambanan 1862 gjorde tåget ett särskilt stopp vid Säfstaholm där man byggt en tillfällig plattform för att alla prominenta gäster skulle ha nära till slottet, bland dem kung Carl XV med en stor del av hovet och 200 riksdagsmän. Området med bebyggelse som senare växte upp runt järnvägsstationen i Vingåker kom en tid att kallas "Bondestad" och låg på Säfstaholms mark.

Målningen av C S Bennet visar "Säfstaholm den 3 november 1862 vid Västra stambanans högtidliga invigning". Lägg märke till orangeriet i bakgrunden! Avfotograferad i Säfstaholms slott i augusti 2021.

Sedan 1968 ägs slottet av Vingåkers kommun som under senaste åren renoverat slottet så det blivit en viktig turistmagnet. De har köpt tillbaka en liten del av konsten, låtit göra kopior av några konstverk och försökt återskapa mellanvåningen så den ska se ut som på "den blinde excellensens" tid. Foto augusti 2021.

Det andra som Säfstaholm är känt för är givetvis äpplet som uppkom ur en kärna som såddes vid slottet på 1830-talet. Två decennier senare visade det sig att ett av träden gav god och vacker frukt och det kom att kallas Säfstaholmsäpplet. Det har blivit ett av våra vanligaste äpplen och kan, ovanligt nog, odlas i nästan hela landet. Odlade växter kan betraktas som biologiska kulturarv och Säfstaholmsäpplet är ett sådant kulturarv. Riksantikvarieämbetet skriver så här på sin webbplats:

"Under århundraden av brukande och urval har det uppkommit många lokala sorter bland våra kulturväxter. Man kan till exempel nämna alla olika sorters äpplen och spannmål. Säfstaholm och gotlandsråg är bara två exempel. De odlade sorterna har utvecklats i en mycket nära relation med oss människor. Och de utgör därför också en del av kulturarvet."

Moderträdet för Säfstaholmsäpplet lever fortfarande sommaren 2022 och ser ganska friskt ut. Men det har radhusbebyggelse och järnvägen alldeles inpå och har tyvärr tappat mycket av sammanhanget med trädgård och park vid Säfstaholm slott. Det står en bit söder om orangeriet, som nu är avskilt från slottet genom en stor väg. Foto maj 2021.

Samma träd år 1916 med odling av potatis runtom. Äpplets historia är att det i början av 1800-talet fanns ett stort område där man drog upp vildstammar av fruktträd. Frön från äpplen såddes kring 1830 och två decennier senare skulle trädgårdsarbetare röja undan det mesta i området. Av en slump fick trädgårdsmästaren syn på ett äpple som såg fint ut, smakade på det och bestämde att det trädet skulle sparas. Fotot från Västra Vingåkers Hembygdsförening.

Det är ju så med äpplen att de är korspollinerande. Om man planterar en kärna från ett äpple, t ex av sorten Säfstaholm, är det inte troligt att det träd som växer upp blir av samma sort utan det

vanliga är att resultatet blir äpplen som är små och sura. En äppelkärna innehåller gener från fler träd än från moderträdet, kanske ett vildäppelträd. Men det har man känt till väldigt länge och använt för att försöka få fram nya sorter. Det var vad som hände vid Säfstaholm när man sådde äppelkärnor på 1830-talet. Men det är alltså av det skälet som man ympar in skott från fina äppelsorter på någon lämplig grundstam, då vet man vilka äpplen det blir. Konsten att ympa har en mycket lång historia. Bland annat känner man till att ympning användes i fruktodling i det antika Grekland. Men Vilhelm Mobergs vackra historia att Kristina tog med sig kärnor av sitt älskade äppelträd när de emigrerade till Amerika och att de sedan fick likadana fina äppelträd i sitt nya hemland - nja, det kan förstås inte stämma.

Säfstaholmsäpplet. Bilden är ursprungligen en målning av Henriette Sjöberg och hämtad från "Historiska berättelser om våra äpplesorter" utgiven av SLU 2015.

Den ”blinde excellensen” greve Gustaf Trolle-Bonde hade inte bara vinnlagt sig om slottet utan lät även anlägga en stor engelsk park, bygga växthus och skapa en stor köksträdgård. Parken och trädgården beskrivs i litteraturen som en av de mest avbildade romantiska parkerna i Sörmland och trädgården ansågs vara ett bra exempel på herrgårdars mångsidiga odling. Parken var innan dess en mer strikt barockanläggning, anlagd på 1600-talet. Under en stor del av 1800-talet bedrevs också utbildning för trädgårdsmästare vid Säfstaholms trädgård. Utbildningen var både teoretisk och praktisk till skillnad mot flera andra trädgårdsskolor som tycks ha varit framför allt praktisk. Vid tiden då Johan Erik Rundqvist var trädgårdsmästare vid Säfstaholm, åren 1900 - 1909, var ägaren greve Gustaf Fredrik Bonde, densamme som hade byggt Teleborgs slott. Fredrik Bonde tog över efter att Gustaf Trolle-Bonde avled 1855 och dennes brorson Gustav varit fideikommissarie på Säfstaholm fram till 1884.

”Säfstaholms trädgårdsskola åtnjöt på sin tid stort anseende. Där fanns stora trädgårdsanläggningar, orangerier och driverier och trädgården räknades som landets främsta. År 1889 nedlades undervisningen efter att ha pågått i omkring 50 år.” John Gréen i ”Trädgårdsundervisningen i landet” som ingick i Svenska Trädgårdar, 1939. Andra källor pekar på skolans betydelse då där kom att utbildas ungefär 200 trädgårdsmästare.

På 1850-talet var en ung Olof Eneroth två år vid Säfstaholm för att studera trädgårdskonst. Eneroth gav senare (1864) ut en handbok om äppelsorter och har kommit att kallas den svenska pomologins fader. En annan person som åren 1847–48 utbildade sig vid Säfstaholm var Knut Forsberg som senare vann en tävling om hur Boulognerskogen i Paris skulle utformas. Det höga anseende som trädgård och park hade visade sig bland annat i

att Säfstaholm flera gånger i mitten på 1800-talet besöktes av kung och drottning som gärna ville se trädgården, inte bara vid invigningen av Västra stambanan. Det var också flera under 1800-talet väl kända trädgårdsmästare som ansvarade för park och trädgård, inklusive skolverksamheten. En var C F Rydström som skulle tituleras direktör och en annan var den tyske trädgårdsmästaren W Leykauf.

Huset omgavs av en stor park med slingrande vattendrag och dammar. Parken omfattade hela 52 tunnland, dvs drygt 25 hektar, och låg till stor del där dagens moderna bebyggelse i Vingåker ligger. Vid gårdsplanen fanns ett trädgaller med klängväxter och en blomsterlist där det skulle finnas blommande växter hela sommaren, vårblommande lökväxter, pioner, akleja, trädgårdsnattviol, nejlikor, blåklockor, rosor, flox och aster, med många flera. (Blomsterlist är ett annat namn för rabatt.) Blomväxterna var, liksom de odlade grönsakerna, imponerande till antalet arter och sorter. W Leykauf, som var trädgårdsmästare vid Säfstaholm under 1830- och 40-talen, anger i sin uppsats bland annat 200 arter av annueller, ettåriga blomsterväxter. Man la under början och mitten av 1800-talet ner stort arbete på att skapa bra förutsättningar för trädgårdsodling. Området var sankt och jorden var en tung lerjord. Leykauf skriver: *”Genom ymniga tillblandningar af sand, spån- och torvfjord jemte välbrunnen hästgödsel, äfvensom igenom flerfaldiga omgräfningar, i synnerhet om hösten, har det lyckats att förvandla den styfva lerjorden till en ytterst bördig jord, som dessutom nu mera är lätt att arbeta.”*

Den stora köksträdgården låg till höger om slottet, öster om orangeriet. Området är idag bebyggt med radhus. W Leykauf beskriver den som ”Den stora och väl underhållna köksträdgården...” Och längre fram skriver han: *”Odling af köksväxter idkas här i stor skala. De många sängarna med Sparris, Bönor, Spenat med mera, äfvensom kryddväxter upptaga en stor terräng. Många kålarter odlas här...”* Där fanns kvarter med fruktträd i rader och

köksväxter, både kryddväxter och grönsaker, som till exempel blomkål, brysselkål, sparris, rabarber, många olika sorter av bönor och ärter, spenat, sallat, smultron, jordärtskocka. W Leykauf nämner många andra grödor som odlades, även en växt som numera inte längre odlas: *”Crambe maritima (sjökål) odlas här äfven, hvilken behandlas och lagas som sparris, hvarefter bladen kunna begagnas såsom spenat.”* Över huvud taget var det också många olika sorter av de växter man odlade. Kvarteren var kantade av rabatter med bland annat vinbär, krusbär (Leykauf nämner att det fanns 25 sorter av ”stickelbär”!) och blommor.

Det fanns i mitten på 1800-talet 70–80 fönster i drivbänkarna plus särskilda ”gurklister”, som var ett slags enkla och låga växthus eller förhöjda drivbänkar. Bänkarna användes för sallat, rädisor, spenat och på sommaren melon och gurka. Förmodligen var det både varmbänkar och kallbänkar. Köksträdgården skyddades av läplanteringar och på norra sidan av en mur. Gurkorna som odlades när min farfars far, Johan Erik Rundqvist, var trädgårdsmästare vid Säfstaholm var vita, ganska tjocka och långa. De kallades för syltgurkor och var av en typ som senare också odlades i Hässelby, både i min farfars och farfars fars trädgårdar och andra. Det fanns en gurksort som hette ”Vit Säfstaholm”. Kanske tog Johan Erik med sig den sorten till Hässelby? Det fanns också en vitkålssort som hette Säfstaholm och den fanns med i vissa fröfirmors kataloger under flera decennier.

Den stora fruktträdgården tycks i mitten på 1800-talet delvis ha varit i dåligt skick, mycket beroende på att området var för sankt och blött och med styv lerjord. Man gjorde omfattande försök att odla olika sorter av äpplen, päron, plommon och körsbär för att hitta tåliga sorter. De bästa fruktträden fanns i köksträdgården där marken var mindre sank och jorden bättre: *”Dessa äro alla utmärktare slag af ungefärligen 100 sorter”* (Leykauf).

En del av trädgården 1916. Stor odling av vit gurka, ”syltgurka”. Det ser ut att vara varmbänkar med stor mängd halm. I fonden muren mot öster med den så kallade franska porten, som revs 1979 då marken skulle bebyggas. På vänstra sidan börjar muren mot norr. Foto från Västra Vingåkers Hembygdsförening.

Orangeriet sett från norr. Det byggdes i början av 1800-talet, påbörjades 1818 och blev klart 1822, och var ovanligt påkostat och pampigt. Det ritades av C C Gjörwell i samband med att han arbetade med en ombyggnad av huvudbyggnaden. Orangeriet byggdes om ca 1930 och inrymmer idag lägenheter. I de välvda partierna i byggnadens centrala del fanns när det fungerade som orangeri stora glasade partier. Foto maj 2021.

Framför orangeriet låg en mönsterparterren med blommor i grupper efter olika arter. I orangeriet fanns olika rum med avdelningar för växter med olika krav, bland annat kaffe, orkidéer (60 olika arter!), kaktusar, agave, vindruvor, persikor och ananas. Just ananas ansågs vara en speciellt imponerande växt att ha i sitt orangeri. Många växter, såsom fikon, mulbärsträd och dahlior, som inte skulle klara vintrarna utomhus övervintrades i en speciell avdelning. På södra sidan fanns även växthus placerade på terrasser, ett var avsatt för vindruvor och persikor. Det fanns sallat och bönor nästan hela året om. Orangeriet värmdes upp av en ångpanna och var försett med värmekanaler till olika rum.

Så det var väl inte att undra på att greven Fredrik Bonde gärna såg att få en erfaren trädgårdsmästare att sköta Säfstaholms park och trädgård. Förutom trädgårdsmästaren fanns i verksamheten minst tre heltidsanställda trädgårdsdrängar, en trädgårdsarbetare, dessutom sommarpraktikanter och periodvis behövdes dagsverken av torpare. De trädgårdsanställdas bostäder låg på orangeriets baksida och de åt i herrgårdsköket tillsammans med personalen i huset och stallet. Även trädgårdsmästarens bostad fanns i orangeriet. När Johan Erik och Anna Sophia flyttade till Hässelby i oktober 1909 för att starta egen handelsträdgård togs driften vid Säfstaholm över av en ung trädgårdsmästare från Mörkö, Måns Henrik Almlöf. Men mycket snart kom trädgården att arrenderas ut, först till en trädgårdsmästare Johan Nilsson som blev känd för stora melonodlingar och senare till tre bröder Lindskog. 1965 såldes området till en byggmästare och efter en tid byggdes villor och radhus på den gamla trädgårdsmarken.

Det är slående tycker jag att det var en väldigt mångsidig prakt av blommor och odling av en stor mångfald grönsaker vid Säfstaholm under 1800-talet. Det krävdes trädgårdsmästare med väldigt breda kunskaper och erfarenheter för att kunna sköta allt detta. Förmodligen var park och trädgård i stora drag likadan första decenniet på 1900-talet

när min farfars far var trädgårdsmästare vid Säfstaholm. Vad jag hört i Vingåker började ett förfall av inte bara slottet utan även parken och trädgården från ungefär 1920 då slottet bytte ägare ett antal gånger.

Av *"Svenska Trädgårdar"* framgår att i slutet av 1930-talet omfattade trädgården 6 tld (dvs tunnland och två tunnland motsvarar ungefär en hektar) med tre växthus och 1000 bänkfönster. Fyra tld var köksväxtodling och 2 tld frukt och bär. Under glas odlades tomater, meloner och blomkål, dessutom chrysantemer.

Under 1800-talet var den förhärskande synen på park och trädgård väldigt romantisk och var nog främst till för slottets ägare för att kunna visa upp något vackert och praktfullt. Även om trädgården var viktig för att leverera frukt, grönsaker och blommor till de stora festerna vid slottet hade odlingen vid Säfstaholm inte krav på sig att ge ekonomiskt överskott. Det kan man lätt förstå då man läser om slottets orangeri och växthus där man främst odlade exotiska växter, inte så mycket av till exempel tomater och annat nyttigt och ätbart. De två fotona nedan är exempel på denna romantiska uppfattning.

Del av parken med orangeriet i bakgrunden, troligen 1916. Foto från Västra Vingåkers Hembygdsförening.

På östra sidan av slottet gick "kärleksstigen" ut till "kärleksudden". Foto ca 1916, från Västra Vingåkers Hembygdsförening. (Idag har den delen av den forna praktfulla parken mer karaktär av igenväxande skog)

Farfars far Johan Erik och farfars mor Anna Sophia Rundqvist flyttade 1909 till Hässelby och hörde till de som tidigt etablerade handelsträdgård där. Familjens flytt från Säfstaholm sammanföll med att greve Fredrik Bonde avled och sonen Carl Bonde tog över Säfstaholm. Fredriks bror Carl Trolle Bonde ägde då Hesselby slott. Så det är rimligt att tro att det fanns ett samband mellan att Johan Erik samtidigt slutade som trädgårdsmästare och köpte mark i Hässelby.

Några år senare, 1915, flyttade även farfar Anton och farmor Hedda Rundqvist med barnen från Teleborg till Hässelby och startade egen handelsträdgård där. Anton och Hedda fick åtta barn och fem av dem blev trädgårdsmästare eller gifte sig med trädgårdsmästare. En av dem var min far John, född 1912.

Några av källorna för avsnittet:

(se referenslista i slutet av boken)

Maria Flinck: Tusen år i trädgården.

Leykauf: Om Säfstaholms trädgård.

Historiska växthus i Södermanlands län

Lindskog: Säfstaholms trädgård.

Vingåkersboken

Div tidningsklipp i Västra Vingåkers Hembygdsförenings arkiv.